УДК 821.133.1-31 Володин.09

В. П. Чуб

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Роман А. Володіна «Дондог»: альтернативна історія в дискурсі фантастичного

Чуб В. П. Роман А. Володіна «Дондог»: альтернативна історія в дискурсі фантастичного. У статті досліджуються жанрові та дискурсивні домінанти роману Антуана Володіна «Дондог» в контексті сучасних трансформацій романної форми. Аналізується набір поетикальних характеристик: параметри хронотопу, система мотивів, інтертекстуальність та метатекстуальність. Констатується гібридність жанрового новоутворення як результат авторського експериментування з фантастичним дискурсом та елементами альтернативної історії, антиутопії, філософської казки, видінь. Синтетична жанрова форма роману «Дондог» є втіленням тенденції до «постмодернізації» фантастики.

Ключові слова: фантастичний дискурс, Антуан Володін, постмодерністська фантастика, постмодерністський роман, жанр альтернативної історії.

Чуб В. П. Роман А. Володина «Дондог»: альтернативная история в дискурсе фантастического. В статье исследуются жанровые и дискурсивные доминанты романа Антуана Володина «Дондог» в контексте современных трансформаций романной формы. Анализируется набор поэтикальных характеристик: параметры хронотопа, система мотивов, интертекстуальность и метатекстуальность. Констатируется гибридность жанрового новообразования как результат авторского экспериментирования с фантастическим дискурсом и элементами альтернативной истории, антиутопии, философской сказки, видений. Синтетическая жанровая форма романа «Дондог» воплощает тенденцию к «постмодернизации» фантастики.

Ключевые слова: фантастический дискурс, Антуан Володин, постмодернистская фантастика, постмодернистский роман, жанр альтернативной истории.

Chub V. P. The novel "Dondog" by Antoine Volodine: alternative history in the fantastic discourse. This article deals with genre and discourse dominants of the novel "Dondog" by Antoine Volodine within the context of recent transformations in novelistic forms. Its poetical system is analyzed, including chronotope parameters, narrative motives, intertextuality and metatextuality. In conclusion the novel is determined to have a "hybrid genre form" resulting from the author's experimentation with the fantastic discourse and the elements of alternative history, dystopia, philosophical tales and visions. Such a synthetic novelistic form embodies the tendency toward the "post-modernization" of fantastic literature.

Key words: fantastic discourse, Antoine Volodine, postmodern fantastic, postmodern novel, alternative history genre.

У постмодерну епоху форми художньої презентації фантастичного зазнають суттєвих метаморфоз. Акценти в постмодерністській літературі зміщуються до притаманної модернізму зацікавленості ірреальним, містичним. З одного боку, це сприяє відродженню фантастичного жанру та його трансформацій відповідно до вимог сучасного літературного контексту, а з другого, виливається в тенденцію включення елементів фантастичного в романи інших жанрів. З'являється термін «постмодерна фантастика» [2], що відокремлює канонічний жанр наукової фантастики від його сучасних форм. Такі нові жанрові утворення потребують наукового осмислення на прикладах конкретних творів, одним із яких є роман «Дондог» (2002, рос. пер. 2010) французького письменника Антуана Володіна (нар. 1950). «Читацький та дослідницький інтерес до ліній романної творчості» [7:155] цього автора відзначив В. О. Пестерєв, акцентуючи на притаманних його романам складниках: «синтетичність, полістилістика, жанрова поліфонія, багаторівневі простори мови та тексту, інтертекстуальність, саморефлексія, метапроза, позажанрові та позалітературні форми, умовність та романний мімезис, метаморфози авторського «Я» та читача, гра означуваного з означуваним, лінійні та нелінійні структури» [7:155–156].

Актуальність поетикального аналізу роману А. Володіна «Дондог» зумовлено важливістю дослідження втіленої в ньому тенденції до «постмодернізації» дискурсу фантастичного та цілковитою відсутністю досліджень творчості письменника на теренах вітчизняного літературознавства.

Французькі дослідники присвятили роману «Дондог» чимало розвідок, здебільшого фрагментарного характеру: окреслили важливе місце роману в корпусі творів А. Володіна [21], специфіку часопростору [16], постапокаліптичний характер табірного універсуму [20], інтертекстуальність [17], проблему авторських масок [19], мотив помсти [18] та ін. Російські літературознавці аналізували роман «Дондог» лише в контексті «постекзотичного» проекту А. Володіна в цілому. Певну увагу було приділено системі персонажів, їхньої

деперсоналізації, тілесної невизначеності [6], гібридизації імен, відсутності конкретних національних або соціальних прив'язок, ролі персонажа-письменника [13]. Визначення дискурсивно-жанрових характеристик та місця в постмодерністському контексті роман «Дондог» не отримав.

Метою нашої статті є встановлення жанрових та дискурсивних домінант роману Антуана Володіна «Дондог», зіставлення їх із жанровими формами сучасного роману.

«Дондог» — тринадцятий роман письменника, який критика умовно об'єднує в трилогію з «Малими ангелами» (1999) та «Бардо or not Бардо» (2004) [11:345] за спільністю авторського задуму та автоінтертекстуальними елементами. «Дондог» вирізняється найбільш лінійним сюжетом: після кількох десятиліть ув'язнення головний персонаж виходить із таборів та намагається знайти чотирьох осіб, яким має помститися перед власною смертю. Роман завершується майже класичною розв'язкою: «Ось і все з моїм життям» [22:430]. Але позірна логічність та когерентність виявляються примарними: фрагменти тексту між собою співіснують хаотично, події чи спогади виявляються раптом снами та маренням, дійові особи стають оповідачами.

Головний персонаж — Дондог Бальбаян (Dondog Balbaiän) — колишній в'язень, представник суспільства «принижених та ображених», ізгоїв, «недолюдина, Untermensch» [11:340]. Етимологія його імені має інтернаціональний характер, що є типовим для «постекзотичної» ономастики А. Володіна. Дондог (Dondog) — рідкісне, але існуюче в Монголії ім'я, Бальбаян (Balbaiän) — прізвище, що натякає на вірменське коріння. Але сама категорія імені набуває умовності: Дондог часом стає Шлюмом, Габріелою Бруною або навіть «перехрестям чотирьох імен, що ведуть його крізь місто» [11:348]. Так само несталими є інші персонажі роману (Гюльмюз Корсаков, Тонні Бронкс, Еліана Хочкісс). Змінюються їхні імена, стани, ролі; питання самого їхнього існування між реальністю та спогадами Дондога є дискусійним. Національну приналежність героя так само конкретизовано виключно на рівні етимологічних алюзій: він є представником нації, що принижується та знищується, *уйгурів*, назва якої суголосна з назвою тюркського етносу *уйгурів*. Досить показовим у цьому сенсі також є метафоричне порівняння героя з «тарганами», яке має кілька обґрунтувань. З одного боку, має місце гра слів: російськомовне «таркаш» [3:83] є вільним перекладом запропонованого автором французького «blatte» [22:114], яке перекладач роману з долею чорного гумору пропонує з натяком на співзвучний арготизм «карцерально-тюремного контексту» («блатний») [11:349]. З іншого боку, плутаючи людей із тарганами, чи навіть із «прогнилими червивими грибами» [22:36] (тут і далі переклад наш — Чуб В. П.), письменник загострює увагу на невизначеності біологічного статусу героя, проводячи паралелі між жахами історичної еволюції людства та його біологічної «рееволюції» [11:347].

Невизначеним є місце перебування Дондога — стан між життям і смертю, між сновидінням і дійсністю, десь всередині шаманічного сну чи то танцю. Такий прийом забезпечує варіативність тлумачення подій, що цілком вписується в авторську постмодерністську інтенцію. Стан героя врешті решт зводиться до екзотичного «Бардо», запозиченого з Тібетської книги мертвих. «Бардо» постає інтертекстуальним мотивом, що «репрезентує смисли та зв'язує тексти в єдиний змістовний простір» [10:62], а в наступному романі «Бардо or not Бардо» взагалі стає змістотворчим елементом. Містифікація, гібридизація на рівні імен та стану істоти, деперсоніфікація втілюють відмову автора від концепції особистості; його персонажі — голоси, винесені за межі будь-якої реальної території, будь-якого існуючого етносу, «ефемерні згустки невиразних бажань та занадто виразних настанов» [11:346-347].

Дондог блукає лабіринтами міста Сіті, «на задвірках нікому не відомого, невиявленого та неосвітленого лабіринту» [22:158] в пошуках не лише своїх жертв, а ще й втрачених спогадів. Підсилює ефект лабіринтизації простору навмисне заперечення цього факту: «Сіті — зовсім не лабіринт, де не залишається нічого іншого як метатися в страху без надії, аж до агонії чи то божевілля, наполягала бабця. Такі місця існують всюди, з безсистемними, анархічними будовами, які потрохи нагромадилися та зістикувалися, склалися в міцно збите ціле, безвихідне та нездорове» [26:D]. Лабіринт є водночас метафорою внутрішнього стану героя і зовнішнього світу. Цей мотив автор використовує не випадково: у своїх чисельних трактуваннях лабіринт є образом-метафорою у філософських конструктах постмодернізму. Форма, з якою ми стикаємося в контексті роману, є близькою до лабіринту-ризоми, де «немає центру, немає периферії, немає виходу» [14:14]. Виявлений мотивний компонент як одна з ключових постмодерністських метафор дозволяє говорити про інтертекстуальні зв'язки (в класичному розумінні, запропонованому Ю. Кристевою [15]) роману «Дондог» з іншими творами постмодернізму (лабіринт в А. Роб-Грійє, У. Еко, Х. Л. Борхеса, В. Пелевіна).

З багаторівневою невизначеністю суголосними є часопросторові характеристики роману: хронотоп є чітко окресленим, але не спирається на реальні географічні локуси чи конкретні дати. Дія роману відбувається на тлі апокаліптичного пейзажу, карцерально-жахливого середовища, яке розширюється за межі власне таборів, охоплюючи уявне місто Сіті, а потім і всесвіт. Люди існують в умовах постійної боротьби за виживання, відтягуючи момент смерті, але фактично перебуваючи поза життям. А. Володін виділяє три типи топонімів, що використовує у своїх романах [4:331]: 1) локуси типові, що не мають національної категоризації та екзотичності: південні табори, пустинне плоскогір'я, казарми, школа, пустир; 2) локуси, що отримують вигадані власні імена, які відсилають до уявних цивілізацій: Острівець, вулиця Кукарача-стріт, за-

лізничний вузол Леванідово; 3) локуси, географічно визначені відповідно до реальної топоніміки, що служать лише декорацією, місцем перебування персонажів, котрі є тут чужинцями: Північна Америка. Автор переважно уникає прямих географічних вказівок, обмежуючись лише алюзіями: Троємордвіє є суголосним Мордовії, Сіті — назвою районів багатьох англомовних міст. Акцентуючи на глобальній похмурості, жахливості, карцеральності хронотопу, письменник переводить такі характеристики в категорію норми, демонструючи актуальність зображеного в романі світу для будь-якої людської формації, поза конкретними часопросторовими вимірами.

Хронологічно дія відбувається в невизначену епоху краху ідей Світової Революції, етнічних чисток, суцільних таборів, яка має власні часові репери, що відсилають до псевдоісторичних подій: « — У вересні якого року? — спитав Марконі. — Тепер вже й не знаю, — сказав Дондог. — У будь-якому випадку, це було чи то до, чи то після того року, коли бурі відкинули Північну Америку в кам'яний вік» [22:319]. Деякі події можна зіставити з реальними історичним фактами: «свого часу, між двома війнами» [22:342], «Розпал літа. Тільки-но розпочалася війна» [22:169]. Із узагальненням глобальних часових координат контрастує чітке зазначення часу дня: «За тринадцять годин п'ята» [22:139], «Пройшло шість секунд. Потім сьома» [22:142]. Таким чином досягається певний рівень реалістичності фікціонального: фантастичні події начебто прикріплено до реального часу, хоча нереальні часові категорії віддаляють їх від знайомої читачу системи координат.

Викривленість співвідношення із сучасним географічним та історичним світом нагадує ефект сновидінь — начебто ті самі місця, люди, але інші, незвичні, чудні. Такий прийом А. Володін застосовує з певною метою: відкрити читачеві «саме нутро реальності», змусити «пройти через колективну пам'ять та несвідоме» [4:325]. Оніричний ефект підсилюється елементами екзотичного (буддійських вірувань, шаманських практик). Таке відчуження за рахунок використання «дивностей», оманливостей та фантасмагорій є логічним втіленням загальної поетологічної інтенції автора — «ствердження сторонності його творів будь-яким відомим або існуючим явищам чи течіям…» [8:237].

Вкрай важливу роль відіграє гра з «авторськими масками», постійна зміна оповідача. Проблема розповідних інстанцій залишається відкритою протягом всього твору; автор неодноразово зазначає, що постає посланцем персонажів: вигнанців, в'язнів, божевільних, мертвецій. Саме вони є оповідачами історій, а себе А. Володін називає «рупором» їхніх голосів, «перекладачем на французьку мову вигадувань, ними породжених» [4:329]. Фрагменти, де автор виступає розповідачем та викладає історію Дондога, чергуються з монологами оповідача-Дондога. Монологічні уривки у свою чергу перериваються авторським поясненням «говорить Дондог»: «Іноді до мене підходили незнайомі люди, щоб обговорити побачені п'єси, говорить Дондог. Наприклад, вони розпитували мене про «Монолог Дондога» або про ще менш відомі фарси чи то експромти» [22:318]. Подібні чергування відбуваються навіть всередині одного абзацу, підсилюючи ефект деперсоніфікації не лише персонажа, а й оповідача.

Суб'єктивна невизначеність мовлення, ототожнення оповідача і персонажа, нівелювання авторської позиції, звуження його ролі до викладача інтенцій авторів «постекзотизму» виступають внутрішнім «автоінтертекстуальним» мотивом літературного проекту А. Володіна, що підтверджують дослідження інших романів [9:163]. Метатекстуальний художній світ письменника характеризується цілісністю та множинними внутрішніми зв'язками. Характерно, що персонажі романів є авторами власних творів, які вони визначають тими самими незвичними жанровими категоріями, якими оперує А. Володін: «романець, шняга, перестілля, сказень» [4:334]. Дондог пише «постекзотичні» романи та п'єси під псевдонімом Джон Пюффкі, розмірковуючи над роллю книги, яка «служить скоріш чимось на кшталт ритуального шаманського знаряддя, щоб перенестися у світ минулого та кошмарів» [22:326].

На рівні системи мотивів виявляємо автоінтертекстуальність як складову концептуально-мовленнєвої системи автора. Із одного твору в інший переходять мотиви руїн, тварин, комах, сміття, кольору [8:238]. Аналіз системи мотивів засвідчує використання автором прийому «образного сполучення деестетичного та поетичного» [9:156] з метою підсилення емоційного сприйняття чужості та огидності світу: «Туман розносив запахи твані, дизельного пального, часом смердів дохлою рибою. Вдихати доводилося також завись дефоліантів, занесену з тих секторів міста, де відновлення ще не почалося» [22:75]. У романі «Дондог» А. Володін продовжує колористичні експерименти, розпочаті в «Малих ангелах» [9:156], використовуючи колір для метафоричного зображення емоційного фону подій. «Кольорові» метафори задіяні в симбіозі з мотивним компонентами допиту та грози. Так, сварка Дондога з матір'ю розгортається на тлі бурі: «кімната раптово потонула в жовтих, охристих відблисках» [22:44], «небесну охру стрімко бруднила чорнота» [22:45], «кольори змінювалися, небо ставало цілком чорним, хмари цілком жовтими, потім, без жодного переходу, все поверталося знов» [22:46-47]. Мотив грози співвідноситься з відчуттям апокаліпсису, катастрофи, кінця, чогось зловісного, містичного та неминучого.

Враховуючи багаторівневість наративу, інтертекстуальність та автоінтертекстуальність, калейдоскопічність, можливість численних інтерпретацій сюжету, схильність до гри із читачем, твір доцільно розглядати в контексті сучасного постмодерністського роману. Проте визначити його жанрову форму нелегко. Трактуючи слідом за Ц. Тодоровим фантастику як «квінтесенцією всякої літератури, бо в ній типове для всій літератури

оспорювання межі реального та ірреального відбувається повністю експліцитно та перебуває в центрі уваги» [12:89], виявляємо превалюючий в романі фантастичний компонент. До нього відносимо наявність в романі ірраціонального, дивного, чудного, незвичного та непояснюваного, що викликає логічний сумнів в реальності описуваних подій. За класифікацією літературної фантастики, запропонованою Савою Дам'яновим [2], «Дондог» можна віднести до типу оніричної фантастики, констатуючи створення в межах роману особливої форми «літературної дійсністості», де реальним є все, що «промовляється» [11:344], навіть таке, що бачиться у снах.

Проте елемент фантастичного не можна вважати єдиним жанротворчим чинником. У романі дискурс фантастичного використовується як форма репрезентації альтернативної історії. Тенденція до міфологізації конкретних історичних подій XX століття, звернення до колективної пам'яті з метою аналізу історичного досвіду поколінь «століття воїн та революцій» [4:333] наближає роман «Дондог» до дискурсу історичного. Проте така форма історичної фантастики виявляється далекою від канонів. А. Володін будує альтернативну форму історичного жанру з використанням постмодерністського прийому переписування та перетворення минулого, орієнтуючись «на емпіричну конкретність подій та фактів» [8:232]. Історизм зведено до елементів жанру альтернативної історії або «квазіісторичного роману» [1:418–419] всередині метажанрової форми роману.

Констатуємо також жанрову наближеність роману «Дондог» до антиутопії як «критичного зображення суспільства утопічного типу», «саморефлексії жанру соціальної утопії» [5]. Свідомо наслідуючи таких «вчителів» як Є. Замятін, Ф. Кафка, Б. Пільняк, А. Платонов, Л.-Ф. Селін [11:338], А. Володін вбачає в сучасному стані соціуму тенденцію до знеособлювання, втрати людиною індивідуальності, але постреволюційну дійсність трактує на тлі фантасмагоричних мутацій реальних історичних подій. Крім того, жанрову форму роману збагачено за рахунок використання сновидінь та видінь як включеного жанру — «найпопулярнішої форми інтертектуальності у добу постмодернізму» [1:461]. Видіння подекуди можна розширити до меж усього роману: вся подорож Дондога в Сіті є не лише «другою реальністю», а «екстатичною подорожжю душі» [1:458], на яку накладаються спогади про життя та невиконані завдання.

Оригінальність авторської концепції та багатошаровість структури дозволяють розглянути жанрову своєрідність роману в контексті метажанру, як «структурно вираженого, нейтрального по відношенню до літературного роду, стійкого інваріанту багатьох історично конкретних способів художнього моделювання світу, об'єднаних загальним предметом художнього зображення» [1:10]. Вважати «Дондог» метажанровою формою можна за такими ознаками: «перевершує жанр за кількістю охоплених літературних явищ» (фантастика, альтернативна історія, антиутопія, видіння), «може з легкістю приймати жанри не тільки різних родів літератури, а й жанри різних видів мистецтва» (шаманські практики), порушує часопросторові закономірності, виводить на нову систему координат (незвичний хронотоп), має відмінну від жанрової структурно-семантичну природу через відсутність архіжанру «постекзотичного роману», який можна категоріально визначити як форму «актуалізації та трансформації давніх архетипів» [1:11]. Йдеться про умовний «постекзотичний» [11] жанр, постульований самим А. Володіним, який дотепер не отримав певного інваріанту. Метажанр роману «Дондог» побудовано на базі психоаналітичного конструкту забуття та психологічних розладів, снів та псевдоісторичних інтерпретацій історії XX століття з нашаруванням оніричних та релігійних практик буддизму та шаманізму, які представлені в романній формі історико-фантастичного жанру з елементами філософської казки, вкрапленнями видінь, потоку свідомості. Гра з комбінаціями історичних і фантастичних елементів, категоріями реального та фіктивного виливається в гібридну романну форму, «сучасне відгалуження наукової фантастики» [4:333]. Таке жанрове новоутворення є способом осучаснення існуючих парадигм сталої жанрової форми за рахунок концептуальних інновацій, втіленням тенденції до «постмодернізації фантастики» [2].

Незвична авторська парадигма та поетикальні характеристики роману «Дондог» дозволяють визначити його як яскравий феномен кінця XX століття — початку XXI століття. «Гібридність» його жанрової форми є результатом авторського експерименту з жанром фантастики та постмодерністськими поетикальними засобами (інтертекстуальність, метатекстуальність), дослідження яких дозволяє намітити вектори розвитку постмодерністського фантастичного роману на межі XX–XXI століть.

Література

1. Бовсунівська Т. В. Теорія літературних жанрів : Жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману : Підручник / Т. В. Бовсунівська. — К. : Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2009. — 519 с.

2. Вівчар С. Художні домінанти постмодерної літературної фантастики (на матеріалі хорватської літератури) [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 / Вівчар Соломія Володимирівна ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. — Львів, 2014. — 20 с.

3. Володин А. Дондог: роман / Антуан Володин; [пер. с фр. В. Лапицкого]. — СПб. : Амфора, 2010. — 351 с.

4. Володин А. Писать по-французски иностранную литературу / Антуан Володин // Дондог / Антуан Володин. — СПб: Амфора, 2010. — С. 324–335.

5. Грицанов А. Антиутопия / А. А. Грицанов // Новейший философский словарь / сост. А. А. Грицанов. — Минск: Изд. В. М. Скакун, 1999. — С. 76–77.

6. Дмитриева Е. Французский писатель с русскими корнями: Антуан Володин — первый опыт русского прочтения: международный коллоквиум «Постэкзотизм Антуана Володина» (Москва, апрель 2006 г.) / Екатерина Дмитриева // Новое литературное обозрение. — 2006. — N 5. — С. 421–431.

7. Пестерев В. А. Романная проза Запада рубежа XX и XXI веков. Статья первая / Пестерев В. А. // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. — 2011. — № 3(15). — С. 155–166.

8. Пестерев В. А. Романная проза Запада рубежа XX и XXI веков. Статья вторая / Пестерев В. А. // Вестник Пермского университета. Российская и зарубежная филология. — 2011. — № 4(16). — С. 232–241.

9. Пестерев В. А. Саморазвитие формы в романе Антуана Володина «Малые ангелы» / Пестерев В. А. // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Философия. Филология». — 2011. — № 1(9). — С. 155–170.

10. Силантьев И. В. Поэтика мотива / И. В. Силантьев. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — 296 с.

11. Скард-Лапидус А. Постэкзотизм… да, слово дико / Арнаут Скард-Лапидус // Дондог / Антуан Володин. — СПб. : Амфора, 2010. — С. 333–349.

12. Тодоров Ц. Введение в фантастическую литературу / Цветан Тодоров; [пер. с фр. Б. Нарумова]. — М. : Дом интеллектуальной книги, 1997. — 144 с.

13. Шервашидзе В. Тенденции и перспективы развития французского романа / В. Шервашидзе // Вопросы литературы : Журнал критики и литературоведения. — 2007. — № 2. — С. 72–102.

14. Эко У. Заметки на полях «Имени Розы» / Умберто Эко; [пер. с итал. Е. Костюкович]. — СПб. : Симпозиум, 2005. — 96 с.

15. Kristeva J. Semiotikè: Recherches pour une sémanalyse / Kristeva J. — Paris: Editions du Seuil, 1969. — 319 p.

16. Lamarre M. La ruine de l’utopie du progrès au XXe siècle : une étude de l’espace et du temps dans Dondog d’Antoine Volodine / Mélanie Lamarre // Écritures contemporaines 10 : La Représentation de l’histoire dans le roman contemporain / textes réunis et présentés par Dominique Viart. — Paris : Minard, 2009. — P. 343–361.

17. Omont S. Lecteur de librairie, narrateur exotique / Sébastien Omont // La Femelle du Requin, n° 19. — Paris, 2002. — P. 54–55.

18. Ouellet P. Le Vindicatif présent : éthique de la vengeance dans l'univers de Volodine / Pierre Ouellet // Écritures contemporaines 8 : Antoine Volodine. Fictions du politique / dirigé par Anne ROCHE. — Paris : Minard, 2006. — P. 189–207.

19. Richard C. Politiques de la littérature, politiques du lien chez Antoine Volodine et François Bon / Claire Richard. — Paris : Éditions des archives contemporaines, 2012. — 224 p.

20. Rüf I. Le monde flottant où erre Dondog est un enfer fabuleux / Isabelle Rüf // Le Temps. — Genève, 2002.

21. Ruffel L. Volodine post-exotique / Lionel Ruffel. — P. : Cécile Defaut, 2007. — 330 p.

22. Volodine A. Dondog / Antoine Volodine. — Paris : Seuil, 2002. — 365 p.